

HELLE KÁROLY

(1870—1920)

SIKLÓSI IVÁN**

I. Életútja és életművének jelentősége

Helle Károly tudományos munkásságáról és annak jelentőségéről, különösen pedig életútjáról viszonylag kevés szó esik napjainkban. A szélesebb jogászközönség Helle Károly kimagasló jelentőségű és meglehetősen szerteágazó munkásságáról aligha tud többet, mint ami a Földi András és Hamza Gábor által írott, 2014-ben immár 19. kiadásában megjelent római jogi tankönyvben olvasható. E tankönyv röviden megemlékezik Helle Károlyról — mint a XIX. és a XX. századi magyar jogi romanisztika jelentős képviselőjéről —, hangsúlyozva, hogy „a hallgatók forrástanulmányait... Helle Károlynak a római jog forrásairól írt — sajnos befejezetlen — nagy műve könnyítette meg”.¹

Egy későbbi részletesebb életmű-feldolgozás és értékelés reményében is érdemesnek tűnik most dióhéjban, nagy vonalakban megemlékezni Helle Károly munkásságáról, akinek tevékenysége nem csak a római joghoz, hanem a jogtudomány több ágához, illetve területéhez is kapcsolódott.

Az elsősorban a magyar jogi romanisztika kiemelkedő művelőjeként számon tartott Helle Károly Szabadszálláson született, 1870. január 31-én.

Gyakorló jogászként kezdte pályafutását; a Magyar Életrajzi Lexikonból is tudni lehet, hogy eredetileg közigazgatási gyakornokként működött, Pest vármegyében. A gyakorló jogászi munkát a jogakadémiai, majd később az egyetemi berkekben, elsősorban a római jog tárgykörében végzett oktatói és kutatói munka követte: Helle 1892-ben a kecskeméti, majd 1896-ban a debreceni (ahol Ady Endrét is tanította), 1905-ben pedig a kassai jogakadémia tanára lett. Az 1912-1913-as tanévben a kolozsvári egyetemen a kereskedelmi és a váltójogot gondozta, mint nyilvános rendes egyetemi tanár.² 1913-ban, kolozsvári szolgálatát követően a

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Földi A. — Hamza G.: A római jog története és institúciói, Budapest 2014¹⁹, 146.

² Szemben azzal a téves információval, amely szerint Helle Károly a kereskedelmi és váltójogot magántanárként oktatta volna Kolozsváron, a kolozsvári egyetem történetéről (is) írott áttekintésében Mariska Zoltán

budapesti egyetemre került, ahol — immár, mint a római jog nyilvános rendes egyetemi tanára — oktatta az Institutiókat mint főkollégiumot.³

Helle Károly ötvenéves korában, Budapesten hunyt el, öngyilkosság következtében,⁴ 1920. március 5-én.

II. Tudományos munkássága

Helle Károly — elsősorban a római jog elismert, tekintélyes tudósaként — igen jelentős szakirodalmi munkásságot hagyott maga után. Helle azonban nem csupán a római jog, hanem — többek között — a polgári jog és a kereskedelmi jog művelőjeként is maradandót alkotott, számos tanulmányt is megjelentetve e tárgykörökben. Kutatásai kiterjedtek továbbá az éppen Helle korában kibontakozó új jogtörténeti tudományágra: a jogi papirologiára, sőt a modern családjogra és a nemzetközi magánjogra is.

Helle Károly sokrétű tudományos munkásságát csak kivonatossan tudjuk most ismertetni és értékelni, a jogtudós néhány jelentős művére koncentrálni csupán.

Minden bizonnyal az ekkoriban (nem utolsósorban az interpoláció-kutatás⁵ szintén ez idő tájt felbukkanó irányzatával is szoros összefüggésben) kibontakozó élénk római jogi felelősségi kutatások hatásának és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való objektív felelősség intézményesítésének eredményeként Helle Károly érdeklődését már fiatal kutató korában felkeltette a vis maior római jogi és modern jogi problematikája. Az 1890-es években Helle behatóan foglalkozott a vis maior-nak a későbbi hazai római jogi szakirodalomban is sokat vizsgált és még a legmodernebb római jogi szakirodalomban is igen sokat vitatott kérdéskörével. Az „erőhatalom” témakörében első ízben 1894-ben, Kecskeméten jelentetett meg egy tanulmányt „Vis maior a római és a modern forgalmi jogban” címmel. Ezt követően

meggyőzően mutat rá és dokumentumokkal igazolja, hogy Helle a jelzett időszakban nyilvános rendes egyetemi tanár volt Kolozsváron. Ld. Mariska Z.: Tanszabadság és felekezeti hovatartozás, I, Korunk 3/4 (2008), 88skk. (= <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2008&honap=4&cikk=8875>).

³ Vö. Hamza G.: Szászy-Schwarz Gusztáv és az európai magánjogtudomány, Magyar Tudomány 46 (2001), 1490; uő, in: Hamza G. (szerk.): Magyar Jogtudósok II, Budapest 2001, 73.

⁴ Vö. például Ruszoly J.: Emlékezzünk régiékről! A kolozsvári és szegedi jogászprofesszorok arcképcsarnoka előtt, Szeged 13/7 (2001), 8–11 (= http://www.bibl.u-szeged.hu/pantheon/szovegek/ruszoly_jozsef.html).

⁵ Itt jegyezzük meg viszont, hogy ezzel szemben az újabb római jogi szakirodalomban általában elfogadott nézet szerint manapság abból kell kiindulni, hogy többségükben tartalmilag is klasszikus szövegekről van szó (vö. Földi A.: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Budapest 1997, 28). „A szövegkritika manapság nem az első, hanem az utolsó eszköz a szövegelemzés során.” — állapítja meg Kaser nyomán Martin Schermaier (W. Kunkel—M. J. Schermaier: Römische Rechtsgeschichte, Köln—Weimar—Wien 2001¹⁴, 309). Ez a tétel a modern szövegkritikai kutatások paradigmája. Az egész problémához ld. például M. Kaser: Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung, Wien 1972; R. Knütel: Nicht leichter, aber um so reizvoller. Zum methodologischen Vermächtnis Max Kasers, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 115 (1998), 33skk.; összefoglaló jelleggel P. Stein: A római jog Európa történetében (ford.: Földi É.), Budapest 2005, 170; Bessenyo A.: Római magánjog, Budapest—Pécs 2010⁴, 72skk.

Helle Károlynak „Az erőhatalom (vis maior) fogalma a római és a mai jogban” című könyve 1896-ban jelent meg,⁶ tizenhárom évvel Exner „Der Begriff der höheren Gewalt (vis maior) im römischen und heutigen Verkehrsrecht”⁷ című, akkoriban a német jogi romanisztika vezérmunkái közé tartozó könyvét követően — erre a műre Helle is sokat hivatkozik.⁸ Helle már e művének első mondatában leszögezi, miszerint „hogy mit kell erőhatalom — vis maior — alatt érteni, egyike a legvitatottabb kérdéseknek”. A római jog forrásaiban ugyanis — mint hangsúlyozza — „az erőhatalom határozott definícióját nem találjuk meg, de a modern jog sem nyújtja annak megnyugtató meghatározását”.⁹ Elmélyült, széles körű forrásbázisra épülő, az akkori legmodernebb szakirodalomra is támaszkodó római jogi fejtegetései még ma is érdeklődésre tarthatnak számot — kár, hogy ezt a mű manapság jórészt már feledésbe merült. Helle részletesen vizsgálja például a receptum-felelősség konstrukcióját, a custodia-felelősség problémáit, a raktárvállalkozó (horrearius) felelősségének ma is sokat vitatott kérdéskörét és egy sor további olyan római jogi problémát, amelyeket illetően még a modern római jogi szakirodalom sem jutott egységes álláspontra. Az erőhatalom fogalmának meghatározásához Helle — miként azt kifejezetten le is szögezi — a modern jogban keres támpontot.¹⁰ A római jogi részeket követően széles körű jogtörténeti és jogösszehasonlító igényű panorámát nyújt a vis maior problematikájáról; figyelme kiterjed többek között a francia, a német, a svájci és az osztrák jogra is, mindenkor a legmodernebb jogalkotási fejleményekre és a korabeli mértékadó szakirodalomra támaszkodva. Túlzás nélkül állapítható meg, hogy Helle tárgybéli monográfiája még ma is példaértékűnek tekinthető mind a római jogászok, mind a civilisták számára.

⁶ Helle K.: Az erőhatalom (vis maior) fogalma a római és a mai jogban, Kecskemét 1896.

⁷ A. Exner: Der Begriff der höheren Gewalt (vis maior) im römischen und heutigen Verkehrsrecht, Wien 1883. Az osztrák tudós az utókor számára elsősorban a bizonyítási szükséghelyzet (Beweisnotstand) fogalmának megalkotójaként ismert; nézeteire gyakran hivatkozott Marton Géza is (ld. például Marton G.: Les fondements de la responsabilité civile, Paris 1938, 14skk.), aki lényegében a kizárólagos fizikai őrzetbevitelből fakadó bizonyítási nehézségekből és a custodiens gondosságának ellenőrizhetetlenségéből következtetett a custodia mint felelősségi forma létrejöttére.

⁸ A vis maior problémájával és a számos, a forrásokban a vis maior szinonimájaként szereplő, eredetiségében olykor sokat vitatott további kifejezéssel (például vis magna, fatale damnum, fatum, vis extraria, casus fortuitus, theou bia, vis divina) összefüggésben ld. még a téma bőséges szakirodalmából például A. De Medio: Caso fortuito e forza maggiore in diritto romano, *Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano ‘Vittorio Scialoja’* 20 (1908), 157skk.; Visky K.: A „vis maior” a római jog forrásaiban, Budapest 1942; Molnár I.: Die Ausgestaltung des Begriffes der „vis maior“ im römischen Recht, *Iura. Rivista internazionale di diritto romano e Antico* 32 (1981), 73skk.; W. Ernst: Wandlungen des „vis maior“-Begriffes in der Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft, *Index. Studi camerti di studi romanistici* 22 (1994), 293skk.; a theou bia (és a vis divina) problémájához pedig ld. Siklósi I.: Adalékok a „theou bia” kifejezés értelmezéséhez, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 42 (2005), 189skk.

⁹ Helle: Az erőhatalom (id.), 3.

¹⁰ Helle: Az erőhatalom (id.), 41.

Helle Károly behatóan foglalkozott a házassági jog korabeli aktuális kérdéseivel is. Erről „Törvény a házassági jogról (1894: XXXI. t.-cz. jegyzetekkel és utasításokkal ellátva)” című, 1894-ben, Kecskeméten megjelent műve tanúskodik — mint ismeretes, a kötelező polgári házasságot éppen ebben az évben intézményesítette a hazai jogalkotó (1894. évi XXXI. tc.).¹¹

Helle Károly tudományos érdeklődése a modern kereskedelmi jogra is kiterjedt. „Megtartási jog: Adalékok a magyar kereskedelmi törvénykönyv 309. s 310. és a magyar váltótörvénykönyv 108. és 109. értelmezéséhez” című műve 1896-ban jelent meg. A későbbiekben is folytatott kereskedelmi jogi tárgyú vizsgálódásokat; többek között a csekkjog aktuális kérdései is foglalkoztatták. „A csekkjogról szóló törvényjavaslat” címmel 1907-ben publikált egy tanulmányt¹² — mint ismert, ez a törvényjavaslat a következő évben, az 1908. évi LVIII. törvénycikkkel lett a magyar kereskedelmi jog egyik jelentős forrása.

Helle Károly — mint eredendően római jogász — kutatásai a római öröklési jogra is kiterjedtek. 1906-ban, a kereskedelmi és váltójog neves professzora, Nagy Ferenc¹³ huszonöt éves egyetemi tanárságának megünneplésére írott emlékkönyvben tette közzé számos tekintetben ma is aktuális gondolatokat megfogalmazó tanulmányát „Adalékok a római fideicommissumok tanához” címmel,¹⁴ amelyben „az institutionistáknak és a pandektistáknak erre a matériára vonatkozó hiányos tanítását” kívánta kiegészíteni. Két alaptétele a hitbizomány római jogi kérdéskörével kapcsolatosan: egyrészt hangsúlyozza, hogy a hitbizomány nemcsak egyoldalú rendelkezés, hanem szerződés formájában is hátrahagyható volt; másrészt pedig kifejti, hogy a hitbizománnyal nemcsak azokat a személyeket lehetett megterhelni, akik halál esetére kaptak valamit, hanem „hozzájárulásával az ember adósát is”.¹⁵

A szélesebb szakmai közönség számára kevésbé ismeretes, hogy Helle Károly tudományos érdeklődése a nemzetközi magánjogra is kiterjedt; „Tanulmányok a nemzetközi magánjog köréből” című írása Budapesten, 1902-ben jelent meg. Helle Károly ebben a művében a nemzetközi magánjog néhány fontos és egyben vitatott elméleti és gyakorlati kérdésével foglalkozott. Nemzetközi magánjogi témájú vizsgálódásait értékelve Raffai

¹¹ Itt jegyezzük meg, hogy Vécsey Tamásnak a római családjogról írott monográfiája — ami a témakörnek a mai napig legrészletesebb, magyar nyelven hozzáférhető feldolgozása — 1875-ben jelent meg (Vécsey T.: Római családi jog, Budapest 1875).

¹² Helle K.: A csekkről szóló törvényjavaslat, Jogállam: jog- és államtudományi szemle 6/9 (1907), 714—727.

¹³ Nagy Ferenc tudományos munkásságának ismertetésére és értékelésére nézve ld. Csehi Z., in: Hamza G. — Siklósi I. (szerk.): Magyar Jogtudósok III, Budapest 2006, 117skk.

¹⁴ Helle K.: Adalékok a római fideicommissumok tanához. Különlenyomat a Nagy Ferenc Emlékkönyvből, Budapest 1906, 1—28 (a kötetben: 177—204).

¹⁵ Helle: Adalékok (id.), 177.

Katalin mutat rá PhD-értekezésében¹⁶ arra, hogy Helle munkássága fontos állomása a közrendről vallott magyar jogi gondolkodásnak, mert első ízben mutatta be az elméleti gondolkodás eredményeit, valamint vetette össze a nemzetközi megoldásokat. Helle kritikával illeti az abszolút érvényű közrendi szabály megalkotásának lehetőségét. Helle szerint a fenntartási záradék alapján a külföldi jog alkalmazásának mellőzésére csak bizonyos körülmények felmerülése esetén kerülhet sor, melyeket az adott jogviszonynak a belföldi joghoz való szoros kapcsolódása indokolhat.¹⁷

Helle Károly 1912-ben, a Grosschmid Béni tiszteletére írott emlékkötetben — amely a kor jószereivel összes magánjogász tudós kiválóságát felvonultatta Menyhárh Gáspártól Zachár Gyuláig — önálló tanulmányt szentelt a harmadik személy javára kötött szerződések kérdéskörének is, a legfrissebb magyar kodifikációs tervezet idevonatkozó szakaszainak apropóján.¹⁸

Az antik jogi források kiváló ismerőjeként Helle Károly már korán felismerte a jogi papirologiai kutatások óriási jelentőségét. Mint ismeretes, ezt az új jogtörténeti tudományágat Ludwig Mitteis alkotta meg, akinek „Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs” című, forradalmi jelentőségű könyve 1891-ben,¹⁹ „Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde” című monumentális műve pedig — társszerzőségben Ulrich Wilcken-nel — 1912-ben²⁰ jelent meg.²¹ E témakörben Helle Károly „A görög papyrusok és a római jog” címmel, 1907-ben publikált egy nagyobb lélegzetvételű tanulmányt. A jogi papirologia iránti érdeklődése és e tárgykörben végzett kutatásai nem kis mértékben ösztönözték ilyen irányú kutatások folytatására a jogi papirologia későbbi neves magyar művelőjét, Szehlo Zoltánt.²²

Helle Károly kétségkívül legjelentősebb, legnagyobb hatású, de sajnos befejezetlen alkotása „A római jog forrásainak története” című kétkötetes, 1909-ben és 1911-ben

¹⁶ Raffai K.: A nemzetközi magánjogi közrend rétegei — különös tekintettel a közösségi és a magyar jogra, PhD-értekezés, Budapest 2008, 150 (= http://www.ajk.elte.hu/file/DI_Raffai_Katalin_dis.pdf).

¹⁷ Raffai értékelése szerint „Helle közrendről tett megállapításai napjainkban is helytállóak, a magyar jogtudományban elsőként az ő munkásságának köszönhetően kristályosodtak ki a közrendi klauzula olyan alapvető tulajdonságai, mint a közrend térbeli és időbeli relativitása vagy a belföldi kapcsolódás fontosságának a hangsúlyozása”. Raffai: id. m. 151.

¹⁸ Helle K.: A kedvezményezés jogi természete: Adalékok a harmadik személy javára kötött szerződések szabályozásához, különös tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetének 1027-1034. szakaszaire, in: Emlékkönyv Grosschmid Béni budapesti egyetemi professzor jogtanári működésének harminczadik évfordulójára, Budapest 1912, 108—152.

¹⁹ L. Mitteis: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs, Leipzig 1891.

²⁰ L. Mitteis — U. Wilcken: Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, Leipzig 1912.

²¹ E művek jelentőségére nézve ld. Jakab É.: Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban, Budapest 2011, 193kk.

²² Vö. Sándor I.: Szehlo Zoltán munkássága és a római jog, Jogtudományi Közöny 66 (2011), 645.

megjelent műve, amelyben Helle jogi papirologiai tárgyú kutatásai is kiteljesedtek.²³ Ez az opus nem csupán Helle főművének, hanem a magyar jogi romanisztikai irodalom magányos óriásának is tekinthető; sem Helle előtt, sem pedig Helle után nem volt senki hazánkban, aki akár csak hasonlóra is vállalkozott volna. Mivel e monumentális mű részletesebb értékelése meghaladná jelen tanulmány szűkre szabott kereteit, e helyütt csak röviden szeretnénk rámutatni annak jelentőségére. Helle roppant gazdag antik forrásanyagot megmozgató és az akkori legmodernebb szakirodalomra is támaszkodó, gazdag jegyzetapparátussal ellátott munkája nemcsak az akkor még latinul és gyakran görögül is tudó hallgatók forrástanulmányaihoz nyújtott alapvető segítséget, hanem még a modern római jogi forráskutatások során is jelentős támpontokkal szolgálhat. Az első kötetben a szerző a római jogi forrásokkal kapcsolatos főbb általános tudnivalók ismertetését követően a szokásjogra, a törvényekre, majd a magisztrátusi hirdetményekre, a második kötetben pedig a szenátusi határozatokra és a császári rendeletekre vonatkozó ismeretanyagot tárgyalja, mind a latin, mind pedig a görög nyelvű primer források bőséges idézése mellett. Helle vizsgálódásai a római magánjog feliratos emlékeire, valamint a papiruszokra is kiterjednek. Helle műve a magyar jogi romanisztika e tekintetben máig felül nem múlt alkotása, és a téma koncipiálását és feldolgozásának mélységét is tekintve nemzetközi viszonylatban is alighanem csupán Leopold Wenger „Die Quellen des römischen Rechts” című, 1953-ben megjelent monumentális könyve mérhető Helle művének jelentőségéhez.²⁴

*

Kétségtelen, hogy Helle Károly meglehetősen szerteágazó tudományos munkássága ma is példaértékű. Ötvenéves korában bekövetkezett tragikus halála sajnos megakadályozta őt életművének teljes körű lezárásában, de így is alapvetőt és maradandót alkotott. Mint eredendően római jogászt, elsősorban ma is a római jog neves művelőjeként tartják számon, de munkássága többek között a jogi papirologia, a polgári jog, sőt, a nemzetközi magánjog és az összehasonlító magánjog tudománya szempontjából is kiemelkedő jelentőségű, és a mai kor kutatóinak számára is megismerésre, jelentősebb mértékű feldolgozásra és elismerő értékelésre méltó.

²³ Helle K.: A római jog forrásainak története különös tekintettel az ismeretforrásokra, I—II, Budapest 1909—1911.

²⁴ L. Wenger: Die Quellen des römischen Rechts, Wien 1953.